

Hadislerin Yazılı Rivayetiyle İlgili Farklı Yaklaşımlar

Araştırma
Makalesi
Research
Article

Ahmet Yücel

Prof. Dr. İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Professor, İstanbul 29 Mayıs University, Faculty of Theology, Department of
Hadith, İstanbul, Türkiye.

[✉ profdrahmetyucel@gmail.com](mailto:profdrahmetyucel@gmail.com) [id https://orcid.org/0009-0000-1701-8993](https://orcid.org/0009-0000-1701-8993)

Yazar
Author

Yücel, Ahmet. "Hadislerin Yazılı Rivayetiyle İlgili Farklı Yaklaşımlar". Tevilat 6/2
(Aralık 2025), 314-344.

[doi https://doi.org/10.53352/tevilat.1805198](https://doi.org/10.53352/tevilat.1805198)

Atıf
Cite as

Received / Geliş Tarihi: 16.10.2025

ISSN: 2687-4849

e-ISSN: 2757-654X

Accepted / Kabul Tarihi: 27.11.2025

www.tevilat.com

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı & Lisans/Copyright&License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Yayıncı/Published by: Selçuk University Press.

Bilgi
Info

Hadislerin Yazılı Rivayetiyle İlgili Farklı Yaklaşımlar

Hadislerin şifâhî veya yazılı nakli meselesi hadis tarihinin her döneminde gündemde olan bir konudur. Klasik ve modern çalışmalar genellikle hadislerin yazılmasını yasaklayan ve yazılmasına izin veren rivayetler arasındaki çelişkiyi gidermekte ve hadislerin şifâhî ve yazılı rivayetinin tarihsel sürecini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada hadislerin yazılması hakkında son dönemden başlayarak tarihsel süreçte konuyu incelemeye amaçlar dikkate alınarak farklı yaklaşımların tespiti amaçlanmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada, özellikle hadislerin şifâhî veya yazılı rivayetinin farklı dönemlerde nasıl ele alındığı ve konuyla ilgili farklı yaklaşımların oluşmasındaki etkenlerin neler olduğu ortaya konulacaktır. Hz. Peygamber döneminden itibaren hadislerin yazılmadığı iddiası oryantalistler, Aligarh ve Kur'âniyyûn ekolleri tarafından hadislerin güvenilir yollarla nakledilmediğinin delili olarak zikredilir. Dolayısıyla yaklaşık son iki asırda konu "delil olma" ve "güvenilir olma" açılarından ele alınmıştır. Özellikle hicrî üçüncü ve beşinci asırlarda ise mesele, ilgili rivayetlerin tespiti ve aralarındaki ihtilafın giderilmesi/ihtilâfî'l-hadîs bağlamında incelenmiştir. Bu yaklaşım son iki asra kadar devam ettirilmiştir. Sahâbe ve tâbiîn nesillerinin yaşadığı hicrî birinci asırda ise hadisleri yazanlar bulunduğu gibi hadislerin yazımına karşı çıkanlar da olmuştur. Bu çalışmada konu, günümüzde hadislerin delil olmayacağı görüşünün temel sebeplerinden biri olarak zikredildiği için son dönemden ilk asra doğru "İnkâr ve İspat Dönemi", "Tespit ve Telif/Hadisler Arasındaki Çelişkiyi Giderme Dönemi" ve "Uygulama Dönemi" başlıkları altında incelenecektir. Konunun sonunda ise hadislerin yazımıyla ilgili rivayetler ele alınacaktır.

Özet

Anahtar Kelimeler: Hadis, Oryantalizm, Aligarh, Kur'âniyyûn, İhtilâfî'l-hadîs, şifâhî rivayet, kitâbet.

Different Approaches to the Written Narration of Hadiths

The issue of the oral (shifâhî riwâyah) or written transmission of hadiths has been one of the main topics of discussion in every period of the history of hadith. The classical and modern studies on the subject generally resolve the contradiction between the narrations that prohibit the writing of hadiths and those that allow it, and they demonstrate the historical process behind the oral and written transmission of hadiths. This study aims to identify different approaches to the writing of hadiths by examining the objectives behind its being studied throughout history, starting from the recent period. Therefore, this study will highlight how the oral or written transmission of hadith was discussed in different periods and the factors that contributed to the development of various approaches to this issue. The claim that hadiths were not transmitted in writing from the time of the Prophet Muhammad is cited by Orientalists, as well as the Aligarh and Qur'âniyyûn schools, as evidence that hadiths were not transmitted through reliable means. Accordingly, over the past two centuries, the issue of writing down hadiths has been discussed in terms of "their capacity to serve as proofs" and their "reliability". The issue of writing down hadiths was examined - especially in the third and fifth centuries A.H. - in the context of identifying relevant narrations and resolving the discrepancies between them (ikhtilâf al-hadith). This approach continued until the last two centuries. During the first century A.H., when the Prophet's Companions (Sahâba) and the Successors (Tâbi'ûn) lived, there were those who recorded hadiths in writing, as well as those who took a stance against the writing of hadiths. This study will examine the argument that hadiths cannot serve as proofs due to their lack of written documentation, tracing it from the recent period to the first century under the following headings: "The Period of Rejection and Validation", "The Period of Determination and Compilation: Resolving the Contradictions between Hadiths" and "The Period of Application". At the end of the study, narrations regarding the writing of hadiths will be discussed.

Abstract

Keywords: Hadith, Orientalism, Aligarh, Qur'âniyyûn, Ikhtilâf al-hadith, Oral transmission, kitâbah.

Giriş

Son dönemde Aligarh ve dinin tek kaynağının Kur'an olduğunu iddia eden Kur'âniyyûn ekolleri, hadislerin Hz. Peygamber ve sahâbe döneminde yazılmadığını görüşlerinin delili olarak zikretmişlerdir. Önde gelen oryantalistler ise hadislerin ilk asırlarda yazılmadığını iddia ederek hadislerin güvenilir yollarla nakledilmediğini ifade etmişlerdir. Dolayısıyla son asırlarda hadislerin yazılması konusu "delil olma" ve "güvenilir olma" açılarından ele alınmıştır. Hadislerin yazılıp yazılmaması özellikle hicrî üçüncü ve beşinci asırlarda ise ilgili rivayetlerin tespiti ve aralarındaki ihtilâfın giderilmesi/ihtilâfü'l-hadîs açısından incelenmiştir. Son iki asra kadar da aynı yaklaşım devam ettirilmiştir. Sahâbe ve tâbiîn nesillerinin yaşadığı hicrî birinci asırda ise hadisleri yazanlar bulunduğu gibi hadislerin yazımına karşı tavır alanlar da olmuştur. Yazılmadığı için hadislerin delil olamayacağı görüşü, günümüzde hadislerin delil sayılmayacağı iddiasının temel sebeplerinden biri olarak zikredildiğinden, bu çalışmada son dönemden ilk asra doğru "İnkâr ve İspat Dönemi", "Tespit ve Telif/Hadisler Arasındaki Çelişkiyi Giderme Dönemi" ve "Uygulama Dönemi" başlıkları altında incelenecektir. Konunun sonunda ise hadislerin yazımıyla ilgili rivayetler ele alınacaktır.

1. İnkâr ve İspat Dönemi: Son Dönem

Yaklaşık olarak 19. yüzyıldan itibaren hadislerin ilk asırlarda yazılmadığı ve güvenilir bir şekilde nakledilmediği dolayısıyla dinde delil olamayacağı iddia edilmeye başlanmıştır. Buna karşı, tam aksi görüşte çalışmalar da yapılmıştır. Başka bir ifadeyle bu dönemde bir taraftan ilk asırlarda hadislerin yazıldığı inkâr edilirken diğer taraftan ispat edilmeye çalışılmıştır.

Goldziher (ö. 1340/1921) gibi önde gelen oryantalistler de ilk asırlarda hadislerin yazılmadığı, şifahî rivayet edildiğini iddia etmişlerdir.¹ Dolayısıyla Aligarh ve Kur'âniyyûn ekolleri ile önde gelen oryantalistlerin yaklaşımı, hadislerin ilk asırlarda yazıldığını kabul etmemek başka bir ifadeyle inkâr olarak nitelendirilebilir. Hadislerin ilk asırlarda yazılı olarak nakledilmediği iddiası son dönemde hadislerin dinde delil olamayacağı ve güvenilir bir şekilde gelmediğinin en çok zikredilen gerekçelerinden biridir. Bu sebeple aşağıda önce söz konusu iddiada bulunan Aligarh ve Kur'âniyyûn ekolleri ile önde gelen oryantalistlerin konuyla ilgili görüşleri ele alınacak, daha sonra bu iddiaların aksine ilk asırlarda hadislerin yazıldığını ortaya koyan çalışmalar zikredilecektir. Başka bir

¹ Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, çev. C. R. Barber-S. M. Stern (London: Allen and Unwin, 1971), 195-197, 216; Ignaz Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, çev. Mehmed Said Hatiboğlu-Cihad Tunç (Ankara: Otto, 2019), 288-292, 318.

ifadeyle önce ilk asırlarda hadislerin yazıldığını “inkâr” daha sonra “ispat” anlayışları hakkında bilgi verilecektir.

A) İnkâr Yaklaşımı

Aşağıda hadislerin ilk asırlarda yazılmadığını iddia eden Aligarh ve Kur’âniyyûn ekolleri ile Goldziher başta olmak üzere önde gelen oryantalistlerin yaklaşımları iki ayrı başlık altında incelenecektir.

1. Aligarh ve Kur’âniyyûn Ekollerinin Yaklaşımı

Aligarh ve Kur’âniyyûn ekolleri ile Muhammed Tevfik Sıdkî (ö. 1920), Ebû Reyze (ö.1970), Edip Yüksel, Ahmed Subhî Mansûr gibi aynı görüşü benimseyenler, Kur’ân-ı Kerîm’in, Hz. Peygamber tarafından vahiy katiplerine yazdırıldığını, hadisler için ise böyle bir uygulamanın söz konusu olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla onlara göre bu durum hadislerin dinde delil olmadığını göstermektedir. Şayet hadisler de dinde delil olsaydı Hz. Peygamber onları da Kur’ân gibi yazdırırdı.² Hâlbuki Hz. Peygamber’in zamanında ve vefatından sonra uzun bir süre hadisler yazılmamış ancak birkaç asır sonra yazılmaya başlanmıştır. Bu durum gerek Allah’ın gerekse Hz. Peygamber’in Kur’an dışında başka bir şeyin ezberlenmesi veya muhafaza edilmesini Müslümanlar için zorunlu kılmadığını göstermektedir. Muhammed Tevfik, “Şüphesiz o zikri (Kur’an’ı) biz indirdik, Onun koruyucusu da elbette biziz”³ âyetini bu görüşün delili olarak zikreder.⁴ Ahmed Subhî Mansûr, Buhârî’nin İbn Abbas’tan rivayet ettiği “Hz. Peygamber’in Kur’an’da olup da tebliğ etmediği bir âyet yoktur”⁵ anlamındaki açıklamasını “Peygamber, Mushaf dışında bir

² Konuyla ilgili iddialar için bk. Muhammed Tevfik Sıdkî, *Dînullâh fi kütübi enbiyâihi* (Mısır: Matba’atu Mektebeti’l-Menâr, 1912), 140; Muhammed Tevfik Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’an vahdeh ârâun ve efkârun”, *Mecelletü’l-Menâr* 9 (1906 1324), 515; Mahmud Ebû Reyze, *Advâ ale’s-sünneti’l-Muhammediyye* (Kahire, 1958), 10; Inam Ul Haq, *Pakistan’da Hadis Tartışmaları* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 21, 70, 129, 143, 237; G.H.A. Juynboll, *Modern Mısır’da Hadis Tartışmaları*, çev. Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000), 34, 36; Daniel Brown, *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*, çev. Sabri Kızılkaya-Salih Özer (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022), 128-129; Edip Yüksel, *Türkçe Kuran Çevirilerindeki Hatalar* (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2007), 98; Zeki Bayraktar, *Kur’an ve Sünnet Ama Hangi Sünnet* (İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2013), 305; Emre Dorman, *Allah’a Öğretilen Din* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2018), 318-319; Ahmet Aslan, *Hadisler Kur’an’ın Şirkidir* (İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2020), 16; Ahmed Subhî Mansûr, *el-Kur’an ve kefâ masdaran li’t-teşrî’i’l-İslâmî* (Beyrût, 2005), 99-100; Abdülcevâd Yâsîn, *es-Sulta fi’l-İslâm: el-aklül’-fihki’s-selefi beyne’n-nâs ve’t-târîh* (Beyrût, 1998), 238-245. Son dönemde Mısır’da hadislerin yazılmasıyla ilgili tartışmalar hakkında bk. İsa Eren, *Modern Dönemde Mısır’da Hadis* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023), 342-371.

³ el-Hicr 15/9.

⁴ Sıdkî, “el-İslâm huve’l-Kur’an vahdeh”, 515.

⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), böl. “Fezâilü’l-Kur’ân”, 16.

şey bırakmadı” şeklinde ifade ederek, Hz. Peygamber’in Kur’an dışında yazılı bir şey bırakmadığının delili olarak zikretmekte⁶ ve yazılmadığı için de hadislerin dinde kaynak olamayacağını belirtmektedir.⁷

2. Oryantalistlerin Yaklaşımı

Burada konu, özellikle hadislerin ilk asırlarda yazılıp yazılmadığı hususunda ilim dünyasını en çok etkileyen Goldziher esas alınarak incelenecektir. Aloys Sprenger’in (ö. 1311/1893) Hz. Peygamber döneminde hadislerin yazıldığına dair bilgiler nakleden ve *Takyîdü’l-ilm*’in de özetini ihtiva eden geniş bir makalesini⁸ okuyan Goldziher, “Sprenger, başlangıçta hadisin tamamen şifahî rolü bulunduğu şeklindeki yanlış inancı tasfiye edecek vasıfta önümüze gayet bol malzeme koymuştur” açıklamasını nakleder. Kendisi de “Sahâbe döneminden itibaren hadislerin yazılmasının hiçbir itiraza uğramadığını kabul etmekten kaçınamayız.” açıklamasını yapar.⁹ Goldziher, “Peygamber, Kur’an’dan ayrı bazı şer’î hükümleri bizzat yazdırtmış ve diğer taraftan, Peygamber’in Kur’an dışı sözlerinin yazıyla kaydedilmesine pek erkenden başlanılmıştır. Bu işe bizzat Muhammed’in ashâbı teşebbüs etmiştir” açıklamasından sonra Abdullah b. Amr b. Âs sahîfesine işaret etmektedir. Ona göre bu haberlerin tarihî-edebî değerleri ne olursa olsun, hadis kitâbetinin, ilk asırdan itibaren, hiçbir itiraza uğramadan vücut bulduğunu kabul etmekten artık kaçınılamaz. Zira bu asrın sonunda onun tamamen yerleşmiş ve itiraza uğramamış bir ameliyye olduğuna şahit olunmaktadır.¹⁰

⁶ Mansûr, *el-Kur’an ve kefâ masdaran li’t-teşrî’i’l-İslâmî*, 98.

⁷ Ahmed Subhî Mansûr’un İbn Abbas’ın söz konusu açıklamasını bağlamını dikkate almadan lafzî olarak zikredip yanlış anladığı anlaşılmaktadır. Zira İbn Abbas bu açıklamayı Râfizilerin, Hz. Ali’nin imâmeti ile ilgili âyetlerin gizlendiği iddiası üzerine tâbiinden Şeddâd b. Ma’kûl’in kendisine “Hz. Peygamber Kur’an’da olup da tebliğ etmediği bir şey/âyet var mı?” şeklindeki soruya cevap olarak vermiş ve böyle bir durumun söz konusu olmadığını belirtmiştir. Bk. Ebû’l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, *Fethü’l-bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî vd. (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, 1410), 9/79-80; Ebû Muhammed (Ebû’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-Aynî, *Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Kahire, 1392), 16/220-221.

⁸ Aloys Sprenger, “On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts Among the Musulmans”, *Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal* 25 (1857), 303-329, 375-381. İbn İshak’ın bilgi kaynaklarını, rivayetlerin yazılıp yazılmadığını inceleyen makale, Hatîb el-Bağdâdî’nin, *Takyîdü’l-ilm* isimli eserinin özetini de ihtiva etmektedir. Çalışmada 103 rivayetlin kaynakları da sorgulanmaktadır.

⁹ Goldziher, *Muslim Studies*, 2/181; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/268-269. Ayrıca bk. 2/24-26.

¹⁰ Goldziher, *Muslim Studies*, 2/182; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/268-269.

Goldziher, “Rivayetlerin yazı ile tespiti, onların muhafazası için başvuru çok eski bir usuldü ve bu yazılı tespit ilk önce yoktu şeklindeki anlayış ancak daha sonraları ortaya çıkmış bazı endişelerin sonunda teşekkül etmiştir” demektedir. Ayrıca o, başta Abdullah b. Amr b. Âs, Semure b. Cündeb, Câbir b. Abdullah gibi sahâbîlerin sahîfelerinin bulunduğunu da zikretmektedir.¹¹

Sahâbe neslinden itibaren hafızaya yardımcı olması amacıyla şahsa özel bazı hadis notlarının bulunduğunu belirten Goldziher, hadis literatürünün ise hicrî üçüncü asırda teşekkül ettiğini iddia eder. Bu sebeple Goldziher, Ömer b. Abdülaziz’in (ö. 101/720) resmî tedvin faaliyetini başlatmasıyla ilgili rivayeti çelişkiler ihtiva ettiği ve daha sonraki nesillerin onu hadis literatürüyle ilişkilendirme gayretlerinin sonucu ortaya çıktığı düşüncesiyle kabul etmez. Goldziher, sahâbeden itibaren hadislerin kayda alındığını kabul eder. Fakat hadislerin yazılmasına ilişkin rivayetlerin ehl-i hadîs ve ehl-i re’y mensupları tarafından karşılıklı olarak uydurulduğunu da öne sürer.¹² Bu durum, çelişki gibi gözükmemektedir.¹³ Aslında o, hicrî birinci asırda sahâbe ve tâbiîn tarafından yazılan metinleri hafızayı desteklemek amacı taşıdığını, hadis literatürü/kıtabı denilebilecek kitapların ise hicrî III. asırda telif edilmeye başlandığını ifade etmektedir. Goldziher, Buhârî öncesinde hadis kitaplarının bulunmadığına kaynaklarda ikinci asır âlimleri tarafından kullanılan “elinde hiçbir zaman bir kitap görmedim”, “kendisinin bir kitabı yoktu, o sadece ezberliyordu” ve benzeri açıklamaları iddiasının delili olarak zikretmektedir.¹⁴ Bu sebeple ona göre musannef türünde ilk hadis kitabı Buhârî’nin *el-Câmiu’s-sahîh*’idir¹⁵ ve Müslim de *Sahîh*’ini şifahî kaynaklardan¹⁶ elde ettiği metinlerden meydana getirmiştir.¹⁷

Burada özellikle son dönemde Goldziher’in iddiasına delil getirmek amacıyla zikrettiği bilgilerin yeterli ve ikna edici olmadığını belirten oryantalistlerin bulunduğu da işaret edilmelidir. Nitekim Gregor Schoeler’e göre söz konusu âlimlerin

¹¹ Goldziher, *Muslim Studies*, 2/22-23; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/24-26.

¹² Goldziher, *Muslim Studies*, 2/181, 184-185; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/268, 272-273.

¹³ Goldziher, *Muslim Studies*, 2/195-196; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/288-292.

¹⁴ Goldziher, *Muslim Studies*, 2/196-197; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/290-291.

¹⁵ Goldziher, *Muslim Studies*, 2/216; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/318.

¹⁶ Goldziher, *Muslim Studies*, 2/226; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2/334; Ahmed Emin, *Duha'l-İslâm* (Kahire, 1938), 2/108-111; Düzenli, Muhittin, *Hadislerin Yazım Serüveni* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2024), 212-213.

¹⁷ Goldziher’in bu iddiasının yanlış olduğu son dönemde yapılan çalışmalarla ortaya konulmuştur. Müslim’in *Sahîh*’inin yazılı kaynakları hakkında bk. Dilek Tekin, *Müslim’in Kaynakları* (Ankara: Astana Yayınları, 2023), 65-94.

açıklamaları ders yöntemlerine dair diğer haberlerle birlikte değerlendirildiğinde, bu ifadelerin Goldziher'in anladığı şekilde kâğıt ve kitaptan yüz çevirdikleri anlamına gelmemektedir.¹⁸ Nitekim Veki' b. Cerrâh (ö. 197/812) hakkında “yazan”, “derleyen”, “tasnif eden” ifadelerinin yanında “Biz hiçbir zaman Veki'in elinde bir kitap görmedik. Zira o, kitaplarını hafızasından okurdu” bilgileri de bulunmaktadır. Aynı şekilde kitapları günümüze gelen İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849) de söz konusu eserinin çeşitli bölümlerine başlarken, “İşte Peygamber'den bana gelen ve ezbere bildiğim” ifadesine yer vermektedir.¹⁹

Netice itibariyle Goldziher'e göre Arap edebiyatının oluşum süreci I. asırda Câhiliye dönemi Arap edebiyatı ve megâzî literatürü, II. asırda İslâm hukuku edebiyatı, III. asırda ise hadis edebiyatı şeklinde gelişmiştir. Dolayısıyla ona göre en son gelişen literatür hadis edebiyatıdır.

Aligarh, Kur'âniyyûn ekolleri ile aynı görüşü benimseyenler konuyu tarihsel olarak ele almazlar. Onlar hadislerin yazıyla kayıt altına alınmadığı ve bu durumda hadislerin dinde delil olamayacağını zikreder. Aloys Sprenger ve Goldziher gibi oryantalistler ise konuyu tarihsel olarak ele alır ve sahâbe döneminde şahsa özel yazılı hadis metnlerinin bulunduğunu ancak hadis literatürünün üçüncü asırda telif edildiğini ileri sürer. Gregor Schoeler ise bu testin tarihsel gerçeklikle örtüşmediğini belirtir. Dolayısıyla Aligarh, Kur'âniyyûn ekollerinin konuyu ilmî olarak ele almak yerine ideolojik bir yaklaşımı tercih ettikleri görülmektedir.

B) İspat Yaklaşımı

19 ve 20. yüzyıllarda Aligarh ve Kur'âniyyûn ekolleri ile birtakım oryantalistler tarafından ortaya konan tezlere karşı hadislerin Hz. Peygamber döneminden itibaren yazıldığı dolayısıyla güvenilir bir şekilde nakledildiğine dair çalışmalar da yapılmıştır. Başka bir ifadeyle bu dönemde bir taraftan ilk asırlarda hadislerin yazıldığı inkâr edilirken diğer taraftan ispat edilmeye çalışılmıştır.

Gerek Kur'âniyyûn gerekse oryantalistlerin ilk asırlarda hadislerin yazılmadığı, şifahî rivayet edildiği iddialarını araştırmak ve cevap vermek amacıyla özellikle 1950'den sonra Müslümanlar tarafından yapılan akademik araştırmaların önemli bir kısmı hadislerin ilk asırlarda yazıldığını ispat konusuna tahsis edilmiştir.

¹⁸ Nimetullah Akin, “Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008), 67.

¹⁹ Gregor Schoeler, *İslam'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivayet*, çev. Güllü Yıldız (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022), 122. Ayrıca bk. Fuat Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabi*, çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî (Riyad: Muhammed b. Suûd Üniversitesi, 1403), 136-137.

M. Fuat Sezgin'in, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*,²⁰ Talat Koçyiğit'in, *Hadislerin Toplanması ve Yazı ile Tespiti*,²¹ 1962 yılında hazırlanan Muhammed Acâc el-Hatîb'in, *es-Sünne kable't-tedvîn'i*,²² Muhammed Mustafa el-A'zamî'nin 1966 yılında *Studies in Early Hadith Literature*²³ başlığıyla doktora tezi olarak tamamlanan daha sonra genişletilerek *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî* ismiyle Arapçaya tercüme edilen eseri,²⁴ İmtiyaz Ahmed'in 1974 yılında Edinburgh Üniversitesi'nde yaptığı *The Significance of Sunna and Hadith and Their Early Documentation*²⁵ başlıklı doktora tezi ve 1990 yılında yayınlanan Ahmed Abdurrahman es-Seviyyân'ın, *Sahâifü's-sahâbe ve tedvînü's-sünneti'n-nebeviyyeti's-şerîfe* adlı kitabı bu çalışmalardan bir kısmıdır.

İlk asırlarda hadislerin yazıldığı görüşünü ispat yaklaşımının tarihi arka planını Fuat Sezgin söz konusu eserinin önsözünde şöyle açıklar:

“Altmış kadar sene önce, hadise ve İslâmî rivayete dair ortaya konan bir tetkikin neticeleri, günümüze kadar hemen hiç değişmemiş, Buhârî'nin-diğer hadis musannıfları gibi-kendinden evvel mevcut bir literatürden faydalanmak imkanından mahrum kaldığı, İslam ülkesinin muhtelif yerlerini bir bir dolaşıp hadis ravileriyle temas etmek suretiyle topladığı şifahi haberlerden *Sahîh*'ini telif ettiği şeklindeki kanaat hakim bulunuyordu... İşte, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adlı tetkike, asrımızda hakim böyle bir anlayışın tesiri altında, Buhârî'nin, şifahi malzeme yanında faydalandığı muhtemel birkaç filolojik kaynağının ortaya konulabileceği ümidiyle başlamıştır. Böyle bir tesirle bir müddet aksi istikametlere teveccüh eden araştırmamız,²⁶ ancak İslâmî rivayetin diğer rivayetlere benzemeyip râviler zinciri altında yazılı kaynaklar ihtiva etmekten ibaret hususiyetinin dikkati çekmiş olmasından sonra verimli bir mecraya girmiştir.”²⁷

²⁰ Ankara'da 1956, 2001, 2012 tarihlerinde üç baskısı yayınlanmıştır.

²¹ 2016 yılında Konya'da yayınlanmıştır.

²² 1988 yılında Kahire'de yayınlanmıştır.

²³ 1968 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır.

²⁴ 1985 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır.

²⁵ Çalışma Abdulmu'tî Emin Kal'acî tarafından *Delâilü't-tevsiki'l-mübekkir li's-sünneti ve'l-hadîs* (Kahire 1990) başlığıyla Arapçaya tercüme edilmiştir.

²⁶ Sezgin araştırmasının neticesinde Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh*'inin baştan aşağı yazılı müdevvenattan yapılmış bir müntehab olduğu sonucuna vardığını ifade etmektedir. M. Fuat Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları* (Çankaya, Ankara: Otto, 2019), 88.

²⁷ Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları*, 11-12; Sezgin, *Târîhu't-turâsi'l-arabî*, 117-119, 121-122. Nama Al-Banna'nın “Kitâbetü'l-hadîsi's-şerîf beyne'l-emri ve'n-nehyi: Dirâse hadîsiyye tahlîliyye” (*İslâmî İlimler Dergisi*, 6/2, 2011, 3-37) başlıklı makalesi kitâbetü'l-hadîs konusunun oryantalistlerin iddiaları çerçevesinde hadislerin güvenilirliği esaslı inceleyen çalışmaların devam ettiğini göstermektedir.

Sezgin, eserinin önsözünde, “Rivayet Literatürünün Gelişimi” ve “Hadislerin İlk Yazılı Kaynakları” başlıkları altında Goldziher’in, hadislerin yazılı rivayeti ve hadis kaynakları ile ilgili görüşlerini aktarmakta ve değerlendirmektedir.²⁸ Sezgin’e göre hadisler çok erken bir dönemde yazılmaya başlamış, tedvin edilmiş ve ikinci asrın ortalarında tasnif edilmiştir. Dolayısıyla üçüncü asır hadis edebiyatının başı değil, kemâl/olgunluk çağı olarak görülmelidir.²⁹

es-Sünne kable’t-tedvîn yazarı Muhammed Acâc el-Hatîb, Goldziher’in hadislerin yazılmasını yasaklayan ve yazılmasına izin veren hadislerin ehl-i re’y ile ehl-i hadîs arasındaki tartışmalarda her grubun kendi görüşünü desteklemek amacıyla karşılıklı olarak “tedavüle” sokulduğu iddiasını zikretmekte³⁰ ve hadislerin yazılı rivayeti konusunu müstakil bir bölümde incelemektedir.³¹

Mustafa el-A’zamî de söz konusu eserinin Arapçaya tercümesine yazdığı mukaddimede öncelikle Goldziher ve Schacht’ın (ö. 1389/1969) hadis alanındaki çalışmalarına dikkat çekmektedir. Ardından oryantalistlerin hadislerin yazılmasının birkaç asır sonra gerçekleşebildiği, bu süre zarfında şifahî olarak nakledildikleri için hadislere güvenilemeyeceğini iddia ettiklerini belirtmektedir. A’zamî, hadislerin kitâbeti, tedvini ve öğretimi konularını ele almasının sebebinin bu iddialar olduğunu belirtmektedir.³² Söz konusu eserinde A’zamî, hadis yazan 52 sahâbî bulunduğunu, en az 99 tâbiîn âliminin hadis yazdığını tespit etmektedir. İmtiyaz Ahmed’in, *Delâilü’t-tevsîki’l-mübekkir li’s-sünneti ve’l-hadîs* başlığıyla Arapçaya tercüme edilen doktora tezinde de ilk asırlarda hadislerin yazılmadığı iddiasına işaret edilmekte³³ ve eser tarihsel süreci dikkate alarak konuyu bütün

²⁸ Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, 12, 23-27, 51-62, 88-89. Goldziher’in hicrî ikinci asırda hadis kitabı bulunmadığı, rivayetin şifahî olduğu ve Buhârî’nin-diğer hadis musannıfları gibi-kendinden evvel mevcut bir literatürden faydalanmak imkanından mahrum kaldığı şeklindeki görüşünün ilim dünyasını uzun süre etkilediğine dair Sezgin’in açıklamalarının benzerini Gregor Schoeler de yapmaktadır. Nitekim o, “Goldziher’in görüşleri, 20. Yüzyıldaki Batılı araştırmalarda 1960’lı yıllara kadar neredeyse tartışmasız bir şekilde alana hâkim oldu. Joseph Schacht, hadislerin sözlü veya yazılı rivayeti meselesiyle özel bir ilgisi bulunmayan *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı kitabında ve aynı şekilde diğer eserlerinde bu görüşleri itirazsız kabul etti” açıklamasıyla aynı durumu ifade etmektedir. Bk. Schoeler, *İslam’ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivayet*, 15.

²⁹ Sezgin, *Buhârî’nin Kaynakları*, 87.

³⁰ Muhammed el-Hatîb Acâc, *es-Sünne kable’t-tedvîn* (Kahire, 1988), 378-379.

³¹ Acâc, *es-Sünne kable’t-tedvîn*, 293-382.

³² Muhammed Mustafa A’zamî, *Dirâsât fi’l-hadîsi’n-nebevî* (Beyrût: Mektebül-İslâm, 1405), Mukaddime, ٥-٦.

³³ İmtiyaz Ahmed, *Delâilü’t-tevsîki’l-mübekkir li’s-sünneti ve’l-hadîs*, çev. Abdulmu’tî Emin Kal’acî (Karaçi: Câmîatü’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1990), 151-153.

yönleriyle incelemektedir. Sahâbe sahîfeleri hakkında müstakil eser yazan Ahmed Abdurrahman es-Seviyyân, oryantalistlerin hadis ilmi ile ilgili ortaya attıkları şüpheleri zikrettikten sonra çalışmasının tedvinü's-sünneye (hadislerin yazılı rivayetine) yönelik şüpheleri gidermek olduğunu ifade etmektedir.³⁴ Seviyyân, bu çalışmasında Hz. Peygamber'in hayatında ve vefatından sonra sahâbe tarafından yazılan hadis sahîfeleri hakkında bilgi vermektedir.

1. Tespit ve Telif Dönemi: III.-XII. Asırlar

Hicrî III. asırdan itibaren hadislerin yazılması ile ilgili iki ayrı faaliyetin gerçekleştirildiği görülmektedir. Bunlardan biri, konuyla ilgili hadislerin müstakil başlıklar altında bir araya getirilmesi, diğeri ise aralarındaki çelişkilerin telif edilmesidir. İlgili hadislerin bir araya getirilmesi (tespit), hadisler arasındaki ihtilafın giderilmesi (telif) amaçlı çalışmalar yapıldığı için bu dönem "Tespit ve Telif Dönemi" olarak isimlendirilebilir. Tespit ve telif faaliyetleri III. ve V. asırlarda tamamlanmış, daha sonra konuyla ilgili yaklaşım yaklaşık XII. (XIII.) yüzyıla kadar aynı şekilde devam etmiştir.

A) Tespit Faaliyeti

Hicrî ikinci ve üçüncü asırlarda hadislerin yazılmasını yasaklayan ve yazılmasına izin veren rivayetler temel hadis kaynaklarında müstakil bab başlıkları altında bir araya getirilmiştir. Bu durum konuyla ilgili hadislerin belirli başlıklar altında tespit edilmesi anlamına gelmektedir. Nitekim hicrî ikinci asır âlimlerinden Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/770) *el-Câmi'*inde "Kitâbü'l-ilm" başlığı altında Hz. Ömer ve İbn Abbas'ın, hadis yazılmasına karşı olumsuz tavırları, Ebû Hüreyre'nin Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazdığına dair rivayeti ile tâbiînden Zührî ve Yahya b. Ebû Kesir'in, önceleri hadis yazılmasına karşı iken daha sonra yazılmasını tavsiye ettiklerine dair açıklamalarını nakledilmektedir.³⁵ Züheyr b. Harb (ö. 234/849) *Kitâbu'l-ilm'*inde sahâbe ve tâbiînden hadislerin yazılması ile ilgili olumlu³⁶ ve olumsuz³⁷ yaklaşanların görüşlerini zikretmektedir. Benzer görüşler İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef'*inde³⁸ "Hadislerin Yazılmasını Uygun Görenler" ve "Hadislerin Yaklaşımını Uygun Görmeyenler" başlıkları altında

³⁴ Ahmed Abdurrahman es-Seviyyân, *Sahâifü's-sahâbe ve tedvinü's-sünneti'n-nebeviyyeti's-şerîfe*, 1410, 19-21.

³⁵ Ebû 'Urve Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi'*, thk. Habîburrahmân el-A'zamî (Beyrût, 1403), 11/257-259.

³⁶ Züheyr b. Harb, *Zuheyru'bn Harb ve Kitâbu'l-ilm Adlı Eseri*, thk. Salih Tuğ (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984), 135, 144, 149, 152, 153.

³⁷ Züheyr b. Harb, *Kitâbu'l-ilm*, 89, 90, 123, 131, 145, 150, 154.

³⁸ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409), 5/313-315.

zikredilmektedir. Dârimî'nin (ö. 255/869) *Sünen*'inde hadislerin yazılmasını yasaklayan hadisler ile yazımına karşı tavır alan âlimlerin görüşleri "Hadislerin Yazılmasını Uygun Görmeyenler"³⁹ başlığı altında toplanmaktadır. "Hadislerin Yazılmasında Sakınca Görmeyenler"⁴⁰ başlığı altında ise hadislerin yazılmasına izin veren hadisler ile yazılması taraftarı olan âlimlerin görüşleri tespit edilmektedir. Buhârî "Kitâbü'l-ilm" bölümünde Hz. Ali'nin sahîfesi, Ebû Şah'ın talebi üzerine Hz. Peygamber'in konuşmasının yazılmasını emretmesi, Ebû Hüreyre'nin, Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazdığına dair verdiği bilgi ve vefatına yakın Hz. Peygamber'in bazı şeyler yazdırma talebi hakkındaki rivayetlere yer verilmektedir.⁴¹ Konuyla ilgili rivayetler Tirmizî'nin (ö. 279/892) eserinde "İlim" bölümünde "Hadislerin Yazılmasının Uygun Olmadığını İfade Eden Rivayetler"⁴² ve "Hadislerin Yazılabileceğini İfade Eden Rivayetler"⁴³ başlıkları altında bir araya getirilmektedir. Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889), *Sünen*'inde ise hadislerin yazılması ile ilgili rivayetler "Hadislerin Yazılması Konusundaki Rivayetler"⁴⁴ başlığı altında zikredilmektedir. Görüldüğü gibi Ma'mer b. Râşid, Züheyr b. Harb, İbn Ebû Şeybe, Buhârî, Dârimî, Tirmizî ve Ebû Dâvûd konuyla ilgili Hz. Peygamber, sahâbe ve tâbiînden nakledilen rivayetleri bir araya getirmek suretiyle tespit faaliyetinde bulunmuşlardır. Sözü edilen rivayetlerin bir kısmında hadislerin yazılmasına izin verilirken diğer kısmında ise yasaklanmaktadır. Hadisler arasındaki söz konusu ihtilaf özellikle dönemin kelâm âlimleri tarafından hadisçilerin eleştirilmesine sebep olmuştur.⁴⁵ Bu durum söz konusu hadisler arasında görülen çelişkileri giderme çalışmalarının başlaması sonucunu doğurmuştur.

B) Telif/Hadisler Arasındaki Çelişkiyi Giderme Faaliyeti

III. (IX.) asırda İbn Kuteybe (ö. 276/889), IV. (X.) asırda Râmhürmüzî (ö. 360/971) ve Hattâbî (ö. 388/998), V. (XI.) asırda ise İbn Abdilber (ö. 463/1071) ile Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1071) konuyla ilgili hadisler arasındaki çelişkiyi gidermek amacıyla söz konusu hadisleri inceleyen âlimlerdir.

İbn Kuteybe, Ebû Saîd el-Hudrî'nin (ö. 74/693-94) rivayet ettiği yazmayı yasaklayan ve Abdullah b. Amr'dan (ö. 65/684) gelen

³⁹ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fadl ed-Dârimî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Mukaddime", 42.

⁴⁰ Dârimî, "Mukaddime", 43.

⁴¹ Buhârî, "İlim", 39.

⁴² Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "İlim", 11.

⁴³ Tirmizî, "İlim", 12.

⁴⁴ Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "İlim", 3.

⁴⁵ Muhammed b. Kuteybe ed-Dîneverî İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadis*, ed. Muhammed Zührî en-Neccâr (Kâhire, 1386), 3.

yazmaya izin verilen hadisleri naklettikten sonra aralarındaki çelişkiyi telif eder. Ona göre bu konudaki hadisler arasındaki çelişki biri nesh diğeri yasağın genel, yazma izninin ise özel olması şeklinde giderilmektedir. Başka bir ifadeyle yazma yasağını ifade eden hadis izin veren hadisle nesh edilmiştir. Bu durum sünnetin sünnetle neshi anlamına gelmektedir. İlk dönemlerde hadislerin yazılması yasaklanmıştı. Zaman içinde hadislerin çoğalması üzerine yazmaya izni verilmiştir. Başka bir ifadeyle yazma yasağı önce idi ve verilen izin ile son bulmuştur. Yazma yasağı genel, yazma izni ise Abdullah b. Amr'a özeldi. Zira Araplar okuma yazma bilmeyen ümmî bir toplumdur. Başka bir ifadeyle Araplar arasında henüz yazma oranı yüksek değildi. Abdullah b. Amr ise önceki kitapları okuyabilmekte, Süryanice ve Arapça yazabilmekteydi.⁴⁶

Râmhürmüzî konuyla ilgili rivayetleri "Bâbü'l-Kitâb/Hadislerin Yazılmasına İzin Veren Hadisler"⁴⁷ ve "Men Kâne Lâ Yerâ en Yektübe/Hadislerin Yazılmasını Uygun Görmeyenler"⁴⁸ başlıkları altında ele almaktadır. Râmhürmüzî, önce yazmaya izin veren ve yazmayı yasaklayan hadisleri, sahâbe, tâbiîn görüşlerini ve az da olsa tebe-i tâbiîn açıklamalarını nakletmektedir. Söz konusu aktarımlardan sonra o, yazma yasağının hicretin ilk yıllarına mahsus olduğunu belirtir. Böylece yazmaya ilişkin çelişkili rivayetleri nesh yöntemiyle gidermeye çalışır.⁴⁹

Hattâbî, konuyu sözü edilen hadislerin şerhinde ihtilâfü'l-hadîs çerçevesinde ele almaktadır. O, hadisler arasındaki ihtilafın giderilmesinde nesh yöntemini kullanmakta, ayrıca yasağın genel değil hadislerin karıştırılma ihtimali dikkate alınarak Kur'an ile aynı sayfada yazılması ile ilgili olduğunu ifade etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber hafızasından şikâyet eden Ebû Şah için hutbesinin yazılmasını istemiş, kendisi de zekât ve diyet gibi konularda talimatlarını yazdırmıştır.⁵⁰

İbn Abdilber, ilk dönemde âlimlerin Kur'an'ın yanında başka bir yazılı metnin bulunması ve insanların yazıya güvenerek ezber yapmayı terk etmesi endişeleriyle hadislerin yazılmasını doğru bulmadıklarını ifade etmiştir.⁵¹ Ayrıca o, Arapların hafızalarının

⁴⁶ İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, 286-287.

⁴⁷ Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahmân er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk. Ebû Hemmâm Muhammed b. Ali es-Savmaî el-Beydânî (Medîne: en-Nâşiru'l-Mütemeyyiz, 2017), 359-381.

⁴⁸ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 382-386.

⁴⁹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 392-393.

⁵⁰ Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî el-Hattâbî, *Meâlimü's-Sünen şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 4/170-171.

⁵¹ Yûsuf b. Abdullâh İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî ve mâ yenbağî fi rivayetihi ve hamlihî* (Kahire, 1402), 115.

güçlü olması sebebiyle yazma ihtiyacı duymadıklarını da belirtmiştir.⁵²

Hatîb el-Bağdâdî ise yazma yasağının sebebinin herhangi bir metnin Kur'an ile karıştırılmasının engellenmesi ve Kur'an dışındaki bir metnin ona benzetilmesi endişeleri olduğunu ifade etmektedir.⁵³ Ona göre hadislerin yazılması başlangıçta bir müddet nahoş karşılanırsa da rivayetlerin yayılması, isnadların uzaması, râvilerin adları gibi hususlar sebebiyle ezberlenmesi zor hale gelince hadisler tedvin edilmeye başlamıştır.⁵⁴

Görüldüğü üzere sözü edilen âlimler konuyla ilgili hadisleri ihtilâfî'l-hadîs çerçevesinde incelemişlerdir. Bu tercihte Mu'tezile tarafından ehl-i hadîse yönelik çelişkili hadisler rivayet ettikleri eleştirisinin etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵ Söz konusu hadisler arasındaki ihtilaf "yazma yasağının önce, yazma izninin sonra olduğu başka bir ifadeyle konuyla ilgili neshin bulunduğu", "yazma yasağının genel, yazma izin ise Abdullah b. Amr'a özel olduğu", "yazma izninin özellikle zekât ve diyet gibi konularla ilgili olduğu", "yazma yasağının hadisler ile âyetlerin karıştırılmasını önlemek amacıyla Kur'an ile aynı sayfada yazılmaması amacını taşıdığı", "yazma yasağının Kur'an dışındaki bir metnin ona benzetilmesi endişesinden kaynaklandığı" şeklindeki açıklamalarla giderilmeye çalışılmıştır.⁵⁶ Dolayısıyla bu ve benzeri açıklamalar ilk dönemdeki uygulamaların tespiti değil konuyla ilgili hadisler arasındaki çelişkiyi giderme amacını taşımaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla hicrî I. (VII.) ve II. (VIII.) asırlarda konu, sözü edilen hadisler çerçevesinde ele alınmamıştır. Bu husus aşağıda "Uygulama Dönemi" başlığı altında incelenecektir.

2. Uygulama Dönemi: I. ve II. Asırlar

Kaynaklardan elde edilen bilgiye göre hicrî I. (VII.) ve II. (VIII.) asırlarda hadislerin yazılıp yazılmamasının son dönemde gündeme gelen dinde delil olup olmaması veya güvenilirliğiyle ilgili tartışıldığı bilinmemektedir. Bu asırlarda III. (IX.) yüzyıl ve sonrasında konu edinilen ilgili hadislerin müstakil başlıklar altında toplanması veya aralarındaki ihtilafın giderilmesine dair faaliyetler de söz konusu değildir. Uygulama dönemindeki yaklaşım "İlk İki Asırda Uygulama" ve "Konuyla İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi" başlıkları altında incelenecektir.

A) Birinci Asırda Uygulama

Bu başlık altında önce önde gelen sahâbîlerden Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hadis yazımına karşı olduklarına dair kaynaklarda

⁵² İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 116-117.

⁵³ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, thk. Yusuf el-Uş (Beyrût, 1974), 57.

⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 64.

⁵⁵ İbn Kuteybe, *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*, 3.

⁵⁶ Konuyla ilgili ayrıca bk. Muhittin Düzenli, *Hadislerin Yazım Serüveni*, 86-92.

zikredilen rivayetler ele alınacak, daha sonra hadislerin yazılmasıyla ilgili sahâbe ve tâbiîn nesillerinin faaliyetleri incelenecektir.

1. Hz. Ebû Bekir'in Hadis Rivayeti ve Yazımına Karşı Olduğuna Dair Rivayetler

Bazı kaynaklarda Hz. Ebû Bekir'in hadis rivayetine ve hadislerin yazılmasına karşı olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Nitekim Zehebî'nin (ö. 748/1348) naklettiğine göre Hz. Ebû Bekir, "Hz. Peygamber'den bazı hadisler naklediyor ve bunların rivayetinde ihtilaf ediyorsunuz. Sizden sonra gelen insanlar bu konuda daha çok ihtilaf edeceklerdir. Bu sebeple Hz. Peygamber'den hadis nakletmeyin ve sizden hadis rivayet etmenizi isteyenlere de 'Allah'ın kitabı elimizde; onun helâlini helâl, haramını da haram kabul edin!" şeklinde uyarıda bulunmuştur.⁵⁷ Zehebî, bu rivayetin mürsel olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla isnadında kopukluk bulunduğu için bu rivayet mürsel ve zayıftır. Söz konusu aktarımın sahih olmadığına dikkat çeken Zehebî, rivayeti "Ebû Bekir haberlerin kabulünde ihtiyatlı davranmayı prensip edinen ilk kişidir" şeklinde değerlendirmekte ve Hz. Ebû Bekir'in bu tavırla hadis rivayetini engellemeyi değil, rivayette ihtiyatlı davranmayı kastettiğini ifade etmektedir. Hz. Ebû Bekir'in dinî bir hüküm verirken sadece Kur'an ile yetinmediğine işaret eden rivayetler vardır. Mesela bir nine vefat eden torununun malından pay istemek için Hz. Ebû Bekir'in huzuruna gelir. Ninenin mirası ile ilgili Kur'an'da bilgi bulamayan Hz. Ebû Bekir "Bize Kur'an yeter" dememiş, bu konuda Hz. Peygamber'in uygulaması olup olmadığını araştırmış ve sünnete uyararak nineye torununun mirasından 1/6 pay vermiştir.⁵⁸

Zehebî'nin Hâkim en-Nîsâbü'rî'den (ö. 405/1014) başka bir nakline göre ise Hz. Ebû Bekir yazdığı 500 hadisi vefatı öncesi yaktırıştır. Olayı Hz. Âişe şöyle anlatmaktadır:

"Babam, Peygamber'in 500 hadisini toplamıştı. Aynı gece yatağında dönüp durmaya başladı. 'Bir şikâyetin mi var, yoksa bir şeyler mi duydun?' diye sordum. Sabah olunca, 'Kızım! Yanındaki hadisleri getir' dedi. Getirdiğimde ateş istedi ve onları yaktı. Neden yaktığını sorunca şöyle cevap verdi: 'Bu hadisler yanımda olduğu halde ölmek istemiyorum. Zira bunlar içinde, güvendiğim kişilerden duymama rağmen, aslında nakledildiği gibi olmayan hadisler bulunmasından ve bunları o şekilde rivayet etmekten korkuyorum' cevabını verdi."

⁵⁷ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ed-Dimaşkî ez-Zehabî, *Tezkiratü'l-huffâz* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998), 1/2-3.

⁵⁸ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1/3. Ninenin mirasıyla ilgili hadis için bk. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes Mâlik, *el-Muvatta'*, ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), "Ferâiz", 4; Ebû Dâvûd, "Ferâiz", 5.

Zehebî, bu rivayetin sahih olmadığını ifade etmektedir.⁵⁹ Konuyla ilgili rivayetleri inceleyen bir araştırmada da sözü edilen rivayetin hem isnad hem de muhteva açısından sahih olmadığı tespit edilmiştir. Zekât oranlarını ihtiva eden uzun bir hadisi yazdığına dair sahih bir rivayetin bulunması⁶⁰ da Hz. Ebû Bekir'in hadislerin yazımı hususunda olumsuz bir yaklaşım sergilemediğini ve yukarıdaki rivayetin sahih olmadığını destekler.⁶¹

2. Hz. Ömer'in Hadis Yazımına Karşı Olduğuna Dair Rivayet

Kaynaklarda Hz. Ömer'in hadisleri tedvin etmek istediği, ancak Kur'an'a verdiği öncelik sebebiyle bundan vazgeçtiğine dair biri Urve b. Zübeyr (ö. 94/713)⁶² diğeri Yahya b. Ca'de⁶³ vasıtasıyla gelen iki rivayet bulunmaktadır. Yapılan bir araştırmada her iki rivayetin de isnad açısından zayıf olduğu tespit edilmektedir.⁶⁴ Bu rivayetin aksine Hz. Ömer'in, hadislerin yazılması yönündeki çabaları onayladığı ve teşvik ettiğine dair sahih rivayetlerin bulunduğu kaydedilmektedir. Nitekim onun "İlmi, yazı ile kayıt altına alınız"⁶⁵ şeklinde açıklaması bu durumu göstermektedir.⁶⁶

3. Sahâbe ve Tâbiîn Nesillerinin Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Faaliyetleri

Gerek Hz. Peygamber'in hayatında gerekse vefatından sonra bazı sahâbîlerin hadis yazdıkları bilinmektedir. Nitekim Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85), hadislerini yazmak üzere bizzat Hz.

⁵⁹ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1/5.

⁶⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 1/11.

⁶¹ Hz. Ebû Bekir'in Peygamber'in 500 hadisini toplayıp sonra yaktığına dair rivayetin isnad ve muhteva açısından sahih olmadığına dair geniş bilgi için bk. Mutlu Gül - Hüseyin Kahraman, "Hz. Ebû Bekir ve Hz. 'Umer'in Hadis Tedvînine Bakışları ile İlgili Rivayetlerin Tahlili", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/1 (2015), 140-143; Düzenli, Muhittin, *Hadislerin Yazım Serüveni*, 94-97.

⁶² Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî Abdürrezzâk, *el-Musannef fi'l-hadîs*, thk. Habîburrahman el-A'zamî (Beirut: el-Mektebû'l-İslâmî, 1390), 11/257; Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. İhsan Abbâs (Beirut, 1968), 3/287; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-ilm*, 49-50.

⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-ilm*, 52-53.

⁶⁴ Gül - Kahraman, "Hz. Ebû Bekir ve Hz. 'Umer'in Hadis Tedvînine Bakışları", 146-149.

⁶⁵ Dârimî, "Mukaddime", 43; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 379; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyidü'l-ilm*, 88.

⁶⁶ Bu rivayetin sahih olduğuna dair bk. Gül - Kahraman, "Hz. Ebû Bekir ve Hz. 'Umer'in Hadis Tedvînine Bakışları", 151.

Peygamber'den izin almıştır.⁶⁷ O, yazılı hadis metinlerini *es-Sahîfetü's-sâdika* adıyla isimlendirmiştir.⁶⁸

Sahâbe neslinde "sahîfe" olarak isimlendirilen bazı hadis metinlerinin bulunduğu da kaynaklarda zikredilmektedir. Nitekim Sa'd b. Ubâde (ö. 14/635), Muaz b. Cebel (ö. 17/638), Hz. Ali (ö. 40/661), Amr b. Hazm (ö. 53/673), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Semüre b. Cündeb (ö. 60/680), Câbir b. Abdullah (ö. 78/697), Enes b. Mâlik (ö. 93/711) sahîfeleri bulunan sahâbîlerden bazısıdır.⁶⁹ Ancak sahâbe ve tâbiîn nesillerinde hadisler genellikle hatırlama ve hafızaya yardımcı olmak amacıyla kaydedilmekte⁷⁰ müstakil yazılı olarak bir araya getirme gibi bir faaliyet söz konusu edilmemektedir.⁷¹

Mustafa el-A'zamî'nin tespitine göre ne kadar yazdıkları bilinmemekle birlikte 52 sahâbî hadis yazmış veya yazdırmıştır.⁷² Bunlardan Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85) hadislerini yazmak üzere bizzat Hz. Peygamber'den izin almış,⁷³ Ebû Hüreyre'nin (ö. 58/677) de talebesi Hemmâm b. Münebbih'e yazdırdığı 138 hadis içeren *es-Sahîfetü's-sahîha* isimli metni müstakil olarak günümüze ulaşmıştır. Sahâbe neslinden günümüze ulaşan bu metin Bünyamin Erul tarafından *Hadislerin Dili*⁷⁴ adıyla Türkçe tercüme ve şerh edilmiştir.

Hicrî birinci asırda sahâbe neslinde olduğu gibi tâbiîn nesli de genellikle bilgilerini işiterek almış, ezber yoluyla muhafaza etmiş ve bazıları da hatırlamak amacıyla şahsa özel notlar şeklinde yazmışlardır. Ne kadar yazdıkları bilinmemekle birlikte hicrî birinci asırda 99 tâbiî hadis yazmış veya yazdırmıştır.⁷⁵

⁶⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/192, 207. Ebû Hüreyre'nin de Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın hadis yazdığına şahitlik ettiğine dair bk. Buhârî, "İlim", 39.

⁶⁸ *es-Sahîfetü's-sâdika*'nın rivayeti ve muhtevası hakkında bk. Veysel Özdemir, *Abdullah b. Amr ve es-Sahîfetü's-Sadika'sı* (Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2015), 232-310.

⁶⁹ Hz. Peygamber'in hayatında ve vefatından sonra sahâbe tarafından yazılan sahîfeler hakkında bk. A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, 1/92-142; es-Seviyyân, *Sahâifü's-sahâbe*, 57/215; Düzenli, Muhittin, *Hadislerin Yazım Serüveni*, 92-134.

⁷⁰ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 109, 112.

⁷¹ Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in hadisleri yazılı hale getirme teşebbüsleri hakkında rivayetler bulunmakla birlikte (Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 49-53) konuyla ilgili yapılan çalışmalarda isnadları açısından sahih olmadıkları tespit edilmiştir. Gül - Kahraman, "Hz. Ebû Bekir ve Hz. 'Umer'in Hadis Tedvînine Bakışları", 137-156.

⁷² A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, 1/92-142.

⁷³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/192, 207.

⁷⁴ Eser 2009 yılında Ankara'da yayınlanmıştır.

⁷⁵ A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, 1/143-220. Bir araştırmada sahâbe ve tâbiîn döneminde hadislerin yazımına olumlu yaklaşan 119, olumsuz yaklaşanların ise 24 âlim olduğu tespit edilmiştir. Olumsuz yaklaşanların bir kısmının aynı zamanda hadislerin yazılması ile ilgili olumlu yaklaşımlarının bulunduğu da

Netice itibariyle hicrî birinci asırda sahâbe ve tâbiîn nesillerinde hadisler genellikle işiterek alınmakta, ezber yoluyla muhafaza edilmekte ve şifahî /sözlü olarak aktarılmaktaydı. Bu yaklaşım Hz. Peygamber'in hadisleri yazmayı yasaklamasından değil Arapların sözlü kültür geleneğinden gelmelerinden kaynaklanmaktaydı.

Bununla birlikte hadisler, sahâbe neslinin belirleyici olduğu hicrî birinci asırda genellikle ezber yoluyla muhafaza edilmiştir. Aynı zamanda hadislerin yazılmasını gerekli görenler ve yazılmasına karşı çıkanlar şeklinde iki farklı yaklaşımın bulunduğu da tarihî bir gerçektir.⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî seleften bazı kimselerin yazı karşıtlığının sözü edilen yazma yasağını belirten hadislerle ilgili olduğunu nakletmektedir. Bunlar Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetin zahirini esas alırlar.⁷⁷ Ancak Hatîb el-Bağdâdî hadis yazımına karşı çıkanlardan herhangi birinin sözü edilen rivayeti hadisleri yazmama gerekçesi/delili olarak zikrettiğine dair bir bilgi nakletmemiştir. Nitekim yazma yasağı ile ilgili hadisi rivayet eden Ebû Saîd el-Hudrî⁷⁸ ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63)⁷⁹ gibi sahâbîlerin kendilerinden hadis yazmak isteyen talebelerine Hz. Peygamber'in yazma yasağını delil olarak zikretmeden "Bizim ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyin"⁸⁰, Ebû Hüreyre'nin "Siz de bizim rivayet ettiğimiz gibi rivayet edin"⁸¹ şeklindeki tavsiyeleri hadislerin yazılmasına karşı çıkanların yasak hadisini delil göstermediklerine delâlet etmektedir. Dolayısıyla yazmaya karşı tavır sergileyen sahâbe ve tâbiîn nesillerinin hadisleri yazmak ve yazdırmaktan kaçınmalarının sebebi/gerekçesi yasak hadisi değil, Arapların sözlü kültür geleneğinden gelmeleri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Araplar geleneksel olarak hitâbet/konuşma ve kılıçla övünmekteydi. Dolayısıyla Araplar şiiri ezber yoluyla muhafaza edip naklettikleri gibi hadisleri de aynı şekilde rivayet etmeyi tercih etmişlerdir.

Hiz. Peygamber'in yazılı kültürü oluşturma ve geliştirme gayretlerine rağmen şifahî/sözlü kültür geleneğinin terk edilebilmesi yaklaşık bir asır sürmüştür. Bu sebeple sahâbe ve büyük tâbiîlerin çoğunlukta olduğu hicrî birinci asrın ilk üç

ifade edilmektedir. Bk. Sait İnan, *Hicri Birinci Yüzyılda Hadis Kitâbeti* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 304.

⁷⁶ Hadis yazımı taraftarı ve hadis yazımına karşı olan sahâbî ve tâbiîlerin listesi için bk. İnan, *Hadis Kitâbeti*, 210-212, 301-303.

⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 28.

⁷⁸ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, 383; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 36; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 108.

⁷⁹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, 386; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 111.

⁸⁰ Dârimî, "Mukaddime", 42; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 37; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 108.

⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 41.

çeyreğinde hadislerin muhafaza ve naklinde yazmaktan çok ezberlemeye önem verilmiştir.

Sahâbe ve büyük tâbîler neslinde Arap geleneğine uygun olarak hâkim anlayış hadisleri işiterek almak, ezber yoluyla muhafaza etmek ve sonraki nesle aynı şekilde aktarmaktı. Yukarıda zikredildiği gibi yaygın olmamakla birlikte Hz. Peygamber'in sağlığından itibaren hadisleri yazan sahâbîler de bulunmaktaydı. Ancak bu dönemde hadisler genellikle yazılı bir metin bırakmak için değil onları kolayca ezberlemek veya unutulduğunda hatırlamak için yazılmaktaydı. Hz. Peygamber'in hayatında hadis yazmasıyla tanınan Abdullah b. Amr'ın "Ben Resûlullah'tan işittiğim her şeyi ezberlemek amacıyla yazıyordum"⁸² şeklindeki açıklaması da bu durumu teyit etmektedir. Bu yaklaşım daha sonra da devam etmiş, bazı âlimler ezberledikten sonra ehil olmayanların eline geçer endişesiyle yazdıkları metinleri imha etmişlerdir.⁸³ İmam Mâlik'in, "Hadis yazanlar ezberlemek amacıyla yazıyorlardı, ezberleyince yazdıkları metinleri imha ediyorlardı"⁸⁴ şeklindeki açıklaması da bu durumu ifade etmektedir.⁸⁵ Ayrıca bu dönemde yazılı metinler oluşturulmuş bulunsa bile hadisler şifahî/sözlü olarak nakledilmekteydi.

B) İkinci Asırda Uygulama

Hadisler hem Hz. Peygamber'in hayatında hem de vefatından sonra bazı sahâbîler tarafından yazılmıştı. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi bu dönemde yazmanın amacı hadisleri sonraki nesillere yazılı olarak bırakmak değildi. Hadis yazanlar onları kolayca ezberlemek veya unutulduğunda hatırlamak için yazıyorlardı. Bu sebeple de sahâbe ve tâbîinden bazıları hadis yazsalar da bu dönem "şifahî/sözlü rivayet dönemi" olarak isimlendirilir. Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren ise hadislerin yazılı rivayetine geçilmiştir. Bu sebeple de ikinci asırdan itibaren "yazılı rivayet dönemi" olarak kabul edilir.

Birinci asrın son çeyreğinde bilgilerini önemli ölçüde hafızalarında bulunduran sahâbe neslinden vefat etmeyenler, her geçen gün azalmaktaydı. Onların ölümü, bilgilerinin de yok olup gitmesine sebep olmaktadır. Bu durumu fark eden halife Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), onların bilgilerini sonraki nesillere intikal

⁸² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/162, 192; Ebû Dâvûd, "İlim", 3. Ebû Hüreyre'nin benzeri bir açıklaması için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlim*, 41.

⁸³ Kaynaklarda Alkame b. Kays en-Nehâî (ö. 62/682), Muhammed b. Sîrîn, Halid el-Hazzâ, Asım b. Amra gibi tâbîin âlimlerinden önce yazıp ezberledikten sonra yazdıklarını imha edenler zikredilir. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlim*, 41.

⁸⁴ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 109.

⁸⁵ Hicrî birinci ve ikinci asırda ehil olmayanların eline geçer endişesiyle yazdıkları metinleri ezberledikten sonra imha edenlerin bir listesi için bk. Ahmet Yücel, *Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014), 41-42.

ettirmenin ancak kayıt altına almakla mümkün olacağını fark etti ve Medine Valisi Ebû Bekir b. Muhammed b. Hazm'a (ö. 120/738) gönderdiği "Hz. Peygamber'in hadislerini, sünnetlerini ve Amre bint Abdurrahman'ın (ö. 106/724) rivayetlerini araştır ve yaz; zira ben bunları bilen âlimlerin ölüp gitmesiyle ilmin kaybolmasından korkuyorum" talimatıyla resmî tedvini başlatmıştır.⁸⁶ Ömer b. Abdülazîz'in özellikle hanım tabîilerden Amre bint Abdurrahman'ın rivayetlerinin araştırılıp yazılmasını istemesi ise Resûlullah'ın eşi Hz. Âişe'nin talebesi olması ve onun bilgilerinin kaybolmasını engellemeye yönelikti.

Ömer b. Abdülazîz'in söz konusu talimatı etkili olmuş ve yazılı hadis metinleri artmaya başlamıştır. Bu dönemde muhtelif sahâbîler tarafından yazılmış olan sahîfeleri bir araya toplayarak bir kitap meydana getirmeye veya farklı sahâbîlerin rivayet ettikleri hadisleri yazılı olarak bir kitapta toplama faaliyetine *tedvin* denilmekteydi. İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742), bu hususta en çok gayret gösteren âlimdi. Bu sebeple onun ismi resmî tedvinle özdeşleşmiştir. Görüldüğü üzere bilgileri işiterek alıp, ezber yoluyla muhafaza etmek ve sözlü olarak aktarmak anlamındaki şifahî/sözlü rivayetten hicrî ikinci asrın başlarında yazılı rivayete geçilmesinde farklı etkenler söz konusu olmuştur. Bunların en önemlisi Ömer b. Abdülazîz'in talimatında ifade ettiği bilgilerini hafızalarında koruyan sahâbe ve tâbiîn nesli âlimlerinin vefat etmesiyle ilmin de onlarla birlikte yok olması endişesidir.

Hicrî ikinci asrın ilk yarısında hadisleri yazma/tedvîn faaliyeti öylesine yaygınlaşmıştı ki hadislerle meşgul olan hemen herkesin bir konuda hadis cüz'ü bulunmaktaydı. İkinci asırda hadislerin yazılması işi artık hadis naklinin vazgeçilmez vasıtası haline gelmişti. Nitekim 119/737 yılında vefat eden Süleyman b. Mûsâ'nın, "Hadisi doğrudan yazılı metinlerden rivayet eden sahâbîlerden, Kur'an'ı da doğrudan mushaftan öğrenenlerden almayın/öğrenmeyin"⁸⁷ şeklindeki açıklaması ve burada yer alan "sahâfî" kavramı 2. asrın başlarından itibaren yazılı hadis sahîfelerinin zamanla arttığını ve yazılı rivayete geçildiğini göstermektedir. Böylece birinci asırda hadisler genellikle şifahî/sözlü olarak nakledilirken ikinci asırdan itibaren yazılı rivayet dönemi başlamıştır. Hicrî birinci asırda yazılan hadis metinleri hacimlerinin küçük olması sebebiyle genellikle "cüz" veya "sahîfe" diye isimlendirilirken, yazılı rivayet dönemine geçildikten sonra "kitab" olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bu durum ikinci asırda hacimli hadis kitaplarının yazıldığı anlamına gelmekteydi.

⁸⁶ Dârimî, "Mukaddime", 43; Buhârî, "İlim", 34.

⁸⁷ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Haydârâbâd, 1371), 2/31; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 194.

Nitekim hicrî ikinci asrın ortalarına doğru konu esaslı hadis kitapları telif edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde birçok hadis âlimi konu esaslı hadis kitabı telif etmiştir. Ali b. Medînî (ö. 234/848) bunları “medârü'l-isnad”⁸⁸, Râmhürmüzî'nin ise “el-Musannifün min ruvâti'l-fıkh fi'l-emsâr”⁸⁹ başlığı altında zikreder. İbn Cüreyc (ö. 150/772), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770), Saîd b. Ebû Arûbe (ö. 156/772), Rebi' b. Sabîh (ö. 160/776), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/777), Hammâd b. Seleme (ö. 167/783), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Hüseyim b. Beşîr (ö. 193/808), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/813) bu dönemde musannef/konu esaslı hadis kitabı yazan âlimlerdendir.⁹⁰ Ma'mer b. Râşid'in *el-Câmi'i*,⁹¹ Hz. Peygamber'in hadisleri yanında sahâbî ve tâbîilerin görüşlerini de ihtiva eden Malik b. Enes'in *el-Muvatta'*, ehl-i re'y'in önde gelen âlimlerinden Ebû Yusuf'un (ö. 182/798), *el-Âsâr*'ı⁹² ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin, (ö. 189/805) *el-Âsâr*⁹³ ile *Kitâbü'l-Asl*⁹⁴ isimli eserleri bu dönemden günümüze ulaşan musannef eserlerdir. Konu esaslı kitaplardan kısa bir süre sonra ise hadisleri sahâbîlerin isimleri altında bir araya getiren yeni bir eser türü telif edilmeye başlanmıştır. Bu tür eserlere *müsned* ismi verilmiştir. Abdullah b. Mübârek, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (ö. 204/819), Esed b. Mûsâ (ö. 212/827), Ubeydullah b. Mûsâ (ö. 213/828) gibi âlimler hicrî ikinci asrın sonlarına doğru müsned türü eser telif eden âlimlerden bir kaçıdır. Bunlardan Abdullah b. Mübârek⁹⁵ ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin,⁹⁶ müsnedleri günümüze gelmiştir.

3. Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetler ve Değerlendirilmesi

Kaynaklarda hadislerin yazılmasıyla ilgili Hz. Peygamber'den hem yazmayı yasaklayan hem de yazılmasına izin veren hadisler nakledilmektedir. Aşağıda söz konusu hadislerden konuyla ilgili delil olarak zikredilenler ele alınacak diğer rivayetler ve detayları için ilgili kaynaklara işaret edilecektir.

A) Hadislerin Yazılmasını Yasaklayan Rivayetler

⁸⁸ Ali b. el-Medînî, *İlelül-hadîs*, ed. Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî (Riyâd, 1433), 83-89.

⁸⁹ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 703-708.

⁹⁰ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 703-711.

⁹¹ Eser, talebesi Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın el-Musannef'inin sonunda yayımlanmıştır. Bk. Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 10/379-468; 11/3-471.

⁹² Eser, Ebû'l-Vefâ el-Efgânî tarafından 1355'te Kahire'de yayımlanmıştır.

⁹³ Eser, Ebû'l-Vefâ el-Efgânî tarafından 1883'te Leknev, 1965'te Haydarâbâd, 1987'de ise Peşaver'de yayımlanmıştır.

⁹⁴ Eser, Ebû'l-Vefâ el-Efgânî tarafından 1990'ta Beyrut'ta yayımlanmıştır.

⁹⁵ Eserin tek nüshası Zâhiriyye Kütüphanesi'nde mecmua nr. 18/5, 2, 3, 107-124'de kayıtlıdır.

⁹⁶ Eser, Muhammed Abdülmuhsin et-Türkî tarafından 1999'da Cize'de yayımlanmıştır.

Hız. Peygamber'in hadisleri yazmayı yasakladığına dair hadis Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665) ve Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693) olmak üzere üç sahâbî tarafından rivayet edilmiştir. Bunlardan Ebû Hüreyre⁹⁷ ve Zeyd b. Sâbit⁹⁸ rivayetleri isnad açısından delil olacak seviyede değildir.⁹⁹ Konuyla ilgili Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen "Hz. Peygamber'den yazmak için izin istedik; bize izin vermedi"¹⁰⁰ rivayeti isnadında bulunan Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in, zayıflığı konusunda icmâ bulunması sebebiyle zayıftır.¹⁰¹ Ebû Saîd el-Hudrî'nin "*Benden Kur'an'dan başka hiçbir şey yazmayınız. Eğer Kur'an'dan başka bir şey yazan varsa onu imha etsin*"¹⁰² meâlindeki diğer rivayetinin ise sahih kabul edilmekle birlikte merfû ve mevkuf olduğunda ihtilaf bulunmaktadır. Buhârî ve İbn Hacer mevkuf görüşünü tercih etmektedir.¹⁰³ Konuyla ilgili makalesinde Nama Al-Banna da mevkuf rivayetin isnadının daha güçlü olduğunu ayrıca sahâbîlerden hadis yazanların da bulunmasının Hz. Peygamber'in hadisleri yazmayı yasaklamadığını gösterdiğini belirtmektedir.¹⁰⁴

⁹⁷ Ebû Hüreyre rivayeti isnadında yer alan Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem'in, zayıf olması, münker ve uydurma hadis rivayet etmekle tenkit edilmesi sebebiyle sahih kabul edilmemektedir. Muhyittin Düzenli, "Kur'an Dışında Benden Hiçbir Şey Yazmayınız Rivayeti ile Hadislerin Yazılmasını Yasaklayan Diğer Rivayetlerin Tahlil ve Tenkidi", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023), 31; A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, 1/77-78; Ahmet Yücel, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1999-1998), 100.

⁹⁸ Zeyd b. Sâbit rivayeti, isnadında yer alan Muttalib b. Abdullah b. Hantab'ın naklettiği rivayetlerin çoğunun mürsel olması sebebiyle zayıf kabul edilmektedir. Düzenli, "Kur'an Dışında Benden Hiçbir Şey Yazmayınız Rivayeti", 335; A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, 1/77-78; Yücel, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetler", 100.

⁹⁹ A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, 1/77-78; Yücel, "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetler", 100.

¹⁰⁰ Dârimî, "Mukaddime", 42; Tirmizî, "İlim", 11; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, 382; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlim*, 32.

¹⁰¹ A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, 1/76-77; A'zamî'nin ifade ettiği gibi hadisler bazı isnadları zayıf olmakla birlikte isnadında herhangi bir zayıflık bulunmayan rivayetleri de söz konusudur. Ancak hadisler gerek sahâbe gerekse tâbiîn nesillerinde teferrüd bulunması, ayrıca kendisinden hadis yazımı talebinde bulunanlara bizzat Ebû Saîd el-Hudrî'nin, "Siz de bizim rivayet ettiğimiz gibi rivayet edin" (Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, 383) şeklinde yaptığı açıklaması rivayetin zayıf olmasını güçlendirmektedir. Düzenli, "Kur'an Dışında Benden Hiçbir Şey Yazmayınız Rivayeti", 29.

¹⁰² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/12, 21, 39, 56; Dârimî, "Mukaddime", 42; Müslim, *Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'ri*, *el-Câmi'u's-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbakî (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), "Zühd", 72; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlim*, 29-32.

¹⁰³ A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*, 1/78.

¹⁰⁴ Nama Al-Banna, "Kitâbetü'l-hadîsi's-şerîf beyne'l-emri ve'n-nehyi: Dirâse hadîsiyye tahlîliyye", *İslâmî İlimler Dergisi* 6/2 (2011), 16-20.

Ebû Saîd el-Hudrî'nin, "Hadisi Kur'an yerine koymayınız"¹⁰⁵ açıklaması da bu durumu desteklemektedir. Ancak rivayetin incelendiği bir araştırmada 54 farklı isnadla geldiği, bunlardan 42 tanesinde herhangi bir problem bulunmadığı dolayısıyla sahih kabul edildiği belirtilmektedir.¹⁰⁶

B) Hadislerin Yazılmasına İzin Veren Rivayetler

Abdullah b. Amr'dan (ö. 65/684) hadislerin yazılmasına izin veren iki hadis rivayet edilmektedir. Buna göre Abdullah b. Amr'ın, "Ey Allah'ın Elçisi! İlmî/hadisleri kaydedeyim mi?" sorusuna Hz. Peygamber "Evet" diye cevap verir. "Nasıl kaydedeyim?" sorusuna ise, "Yazarak" diye mukabele eder.¹⁰⁷ İkinci hadise göre ise Abdullah b. Amr'ın rivayeti şöyledir: "Ey Allah'ın Elçisi! Senden duyduğum her şeyi yazabilir miyim?" diye sordum. Hz. Peygamber, "Evet" buyurdu. Ben, "Hoşnutluk ve kızgınlık anlarında da yazabilir miyim?" dedim. Resûlullah, "Evet, zira ben her durumda haktan başka bir şey söylemem" buyurdu.¹⁰⁸

Ayrıca kaynaklarda Abdullah b. Amr'ın, hadis yazdığını belirten başka rivayetler de bulunmaktadır. Nitekim Ebû Hüreyre'nin, "Hz. Peygamber'in ashâbı içinde Abdullah b. Amr'dan başka hiç kimse benden çok hadis bilmezdi. Çünkü o hadisleri yazardı; ben ise yazmazdım"¹⁰⁹ açıklaması, onun hadis yazdığına dair önemli bir değerlendirmedir.¹¹⁰

C) Rivayetler Hakkında Oryantalist Yaklaşım

Sahâbeden itibaren hadislerin yazıldığını ifade eden ve bazı sahâbîlerin yazdığı sahîfeleri zikreden Goldziher, hadislerin

¹⁰⁵ Dârimî, "Mukaddime", 42; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlim*, 36, 37, 38. Rivayetin isnadı sahihtir.

¹⁰⁶ Düzenli, "Kur'an Dışında Benden Hiçbir Şey Yazmayınız Rivayeti", 22, 25. Hadislerin Yazılmasını yasaklayan rivayetler hakkında geniş bilgi için bk. Düzenli, *Hadislerin Yazım Serüveni*, 58-73.

¹⁰⁷ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târık b. 'İvadullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1415), n. 5056; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 360.

¹⁰⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/192, 207; Dârimî, "Mukaddime", 43; Ebû Dâvûd, "İlim", 3; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 360-364.

¹⁰⁹ Dârimî, "Mukaddime", 42; Buhârî, "İlim", 39; Tirmizî, "İlim", 12; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 368; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlim*, 83-84. Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazmak için Hz. Peygamber'den izin istediği ve hadisleri yazdığına dair farklı lafızlarla nakledilen diğer rivayetler için bk. Dârimî, "Mukaddime", 43; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 359-360, 362, 364-365; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-İlim*, 74-82.

¹¹⁰ Hz. Peygamber'in talebi üzerine Yemenli sahâbî Ebû Şah için hadislerin yazılmasına izin verdiği (Dârimî, "Mukaddime", 43; Buhârî, "İlim", 39; Tirmizî, "İlim", 12) ve son hastalığında bazı hadislerini yazdırmayı istediği; (Buhârî, "İlim", 39) de kaynaklarda zikredilmektedir. Hadislerin yazılmasına izin veren rivayetler hakkında geniş bilgi için bk. Düzenli, *Hadislerin Yazım Serüveni*, 73-86.

yazılmasını yasaklayan ve yazılmasına izin veren hadislerin ehl-i rey ve ehl-i hadis arasındaki tartışmalarda her grubun kendi görüşünü desteklemek amacıyla karşılıklı olarak tedavüle sokulduğunu iddia eder.¹¹¹ Ancak Gregor Schoeler'in de ifade ettiği gibi Goldziher bu yaklaşımında genellemeye gitmiş ve ehl-i rey'in tamamının yazı karşıtı olduğunu iddia etmiştir. Hâlbuki onlar arasında yazı taraftarı olanlar da bulunmaktaydı.¹¹² A'zamî'ye göre de Abîde ve İbn Sîrin gibi ehl-i hadisten yazı karşıtlarının bulunması, Hammad b. Ebû Süleyman, Ebû Hanife ve benzeri ehl-i re'y âlimlerinin ise yazı taraftarı olmaları Goldziher'in, iddiasının isabetli olmadığını göstermektedir.¹¹³ Burada Goldziher'in, yasaklayan ve izin veren hadisleri ortaya atanları herhangi bir şahıs ismi zikretmeden "ehl-i rey ve ehl-i hadis" olarak nitelemesinin ilmî bir yaklaşım olmadığına işaret edilmelidir. Bu yaklaşım bir taraftan her iki ekolün tüm taraftarlarını hadis uydurmakla itham etmekte, diğer taraftan yukarıda ifade edildiği üzere tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir.

D) Rivayetlerin Değerlendirilmesi

Yukarıda ifade edildiği üzere İbn Kuteybe, Râmhürmüzî, Hattâbî, İbn Abdilber ve Hatîb el-Bağdâdî gibi ilk dönem âlimleri konuyu hadislerin yazılmasını yasaklayan ve izin veren hadisler arasındaki ihtilafı giderme/ihtilâfî'l-hadîs çerçevesinde ele almışlardır. Genellikle ihtilafın nesh, yasağın genel, iznin bazı şahıslara özel veya yazma yasağının hadisleri Kur'an ile aynı sayfada yazılmasına yönelik olduğu şeklinde açıklamışlardır.¹¹⁴ Ancak sahâbe ve tâbiîn nesillerinde hadislerin yazılması taraftarı olan veya hadis yazımına karşı çıkanlardan herhangi birinin sözü edilen hadisleri görüşlerinin gerekçesi/delili olarak zikrettiğine dair bir bilgi nakledilmemiştir.¹¹⁵ Bizzat hadisleri yazma yasağı ile

¹¹¹ Goldziher, *Muslim Studies*, 2/184-185; Goldziher, *İslam Kültürü Araştırmaları*, 2-272-273.

¹¹² Gregor Schoeler, "Sözlü Tora ve Hadis Rivayeti, Yazım Yasağı, Redaksiyon", çev. Hüseyin Akgün, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008), 147; Ayrıca bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 21-22 (nâsirin girişi).

¹¹³ A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsî'n-nebevî*, 1/82-83.

¹¹⁴ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 392-393; Hattâbî, *Meâlimû's-Sünen şerhu Süneni Ebî Dâvûd*, 4/170-171; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 57, 64; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 115-117; Özdemir, *Abdullah b. Amr ve es-Sahîfetü's-Sadîka'sı*, 218-223; İnan, *Hadis Kitâbeti*, 120-127. İlgili hadisler arasındaki ihtilafın giderilmesi amacıyla ileri sürülen söz konusu çözüm önerilerinin eleştirisi hakkında ayrıca bk. Zişan Türçan, "Sahabenin Hadis Tasavvurunda Vahiy-Kitabet İlişkisinin Yeri", *Turkish Academic Research Review* 4/4 (2016), 461.

¹¹⁵ Bu durum Hasan Hanefî'nin sahâbenin Kur'an'a verdikleri önemi hadislerle vermelerinin Hz. Peygamber'den gelen hadis yazımı yasağına dayandığı şeklindeki iddiasının (Hasan Hanefî, *İslâmî İlimlere Giriş*, çev. Muharrem Tan [İstanbul: İnan Yayınları, 1994], 40-41) herhangi bir delilinin bulunmadığını göstermektedir.

İlgili hadisi rivayet eden Ebû Saîd el-Hudrî,¹¹⁶ Ebû Mûsâ el-Eş'arî¹¹⁷ ve Ebû Hüreyre gibi sahâbîlerin kendilerinden hadis yazmak isteyen talebelerine Hz. Peygamber'in yazma yasağını delil olarak zikretmeden "Bizim ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyin"¹¹⁸, "Siz de bizim rivayet ettiğimiz gibi rivayet edin"¹¹⁹ şeklindeki tavsiyeleri hadislerin yazılmasına karşı çıkanların yasak hadisini delil göstermediklerine delâlet etmektedir. Dolayısıyla sahâbe ve tâbiîn nesillerinin hadisleri yazmak ve yazdırmaktan kaçınmalarının yasak hadisi ile ilgili olmadığı anlaşılmaktadır.

Hicrî birinci asırda sahâbe ve tâbiîn nesillerinde hadislerin yazılmamasının temelinde genel olarak Kur'an ile karışma ve Kur'an'ın yanında başka bir metne yönelme¹²⁰ endişesinin bulunduğu söylenebilir. Sahâbeden Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88), Ebû Saîd el-Hudrî ile tâbiînden Urve b. Zübeyr, İbrahim en-Nehaî (ö. 96/714), Muhammed b. Sîrîn'nin (ö. 110/729) "Hadisi Kur'an yerine koymayınız"¹²¹, "Kur'an'dan başka bir şeyin yazılması uygun olmaz"¹²², "Allah'ın kitabının yanında başka kitaplar edinmemek"¹²³, "Sizden öncekileri (Allah'ın kitabı dışındaki) kitaplara düşkünlük saptırdı"¹²⁴ ve benzeri açıklamaları¹²⁵ bu durumu teyit etmektedir.

Bunun dışında gerek kaynaklardaki bilgiler gerekse bunlar üzerine yapılan yorumlardan hareketle başka gerekçeler de zikredilebilmektedir. Söz gelimi Zeyd b. Sâbit'in, "Resûlullah bize hadisinden bir şey yazılmamasını emretti"¹²⁶ şeklindeki açıklaması yasağın vahiy kâtiplerine yönelik olduğunu düşündürmektedir. Ancak isnadının munkatî/zayıf olması ayrıca destekleyici başka bir rivayetin bulunmayışı sebebiyle söz konusu açıklamanın bu hususta delil olması tartışmaya açık gözükmektedir.

Takyîdü'l-ilm nâşiri Yusuf el-Uş¹²⁷ Abdullah b. Ömer (ö. 73/693), Abîde es-Selmânî (ö. 72/691), Saîd b. Müseyyeb (ö.

¹¹⁶ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, 383; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 36; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 108.

¹¹⁷ Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl*, 386; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 111.

¹¹⁸ Dârimî, "Mukaddime", 42; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 37; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 108.

¹¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 41.

¹²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 53-57; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 108, 109, 110, 111, 112, 115.

¹²¹ Dârimî, "Mukaddime", 42; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 36, 37, 38; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 108-109.

¹²² Dârimî, *es-Sünen*, "Mukaddime", 42; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 53-56.

¹²³ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 43, 53-57; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 108, 110, 111.

¹²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 43.

¹²⁵ Dârimî, "Mukaddime", 42; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 36, 37, 38.

¹²⁶ Ebû Dâvûd, "İlim", 3; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 36.

¹²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 20 (nâşirin girişi).

94/713), İbrahim en-Nehaî, Tâvus b. Keysan (ö. 106/724), Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725) gibi fakih muhaddislerin kendilerinden yazmak isteyenlere olumsuz cevap vermelerinin sebebinin kendi görüşleri/reyleri ile hadisin karıştırılması endişesi olduğu kanaatindedir.¹²⁸ Zira ona göre sahâbe ve tâbiîn nesillerinde aynı zamanda fakih olan muhaddisler hadisle karışmaması amacıyla kendi reylerinin/görüşlerinin yazılmasını doğru bulmuyordu. Nitekim Abdullah b. Mes'ud'un "İnsanlar benim sözlerimi dinliyorlar, ayrıldıktan sonra onları yazıyorlar. Bana göre insanın Kur'an'dan başka bir şey yazması doğru değildir",¹²⁹ Hz. Ali'nin "İnsanlar, âlimlerin sözlerini takip edip, Rablerinin kitabını terk ettikleri için helak oldular",¹³⁰ Abîde es-Selmânî'nin "Benden bir şeyler yazarak bâkileştirmeyin"¹³¹ şeklindeki açıklamaları da bu durumu teyit etmektedir.

Ayrıca Yusuf el-Uş kaynaklarda zikredilen "İlmi/hadisi ilk tedvin eden İbn Şihâb ez-Zührî'dir" şeklindeki açıklamanın Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği yazma yasağı hadisi çerçevesinde anlaşıldığı ve "ilk asırda hadisler yazılmamıştır" tarzında yorumlandığını düşünmektedir. Ona göre İbn Hacer'in sahâbe ve büyük tâbiîlerin hadisleri yazmamalarının bir sebebinin Hz. Peygamber'in hadis yazma yasağı olduğu şeklindeki açıklaması da bu durumu teyit etmektedir.¹³² Bu noktada Yusuf el-Uş "tedvin" ile "takyid" kelimelerinin ayrı şeylere delâlet ettiğine dikkat çeker. Ona göre takyid yazıyla kaydetmek, tedvin ise daha önce dağınık olarak yazı ile kaydedilen metinleri bir araya getirmektir.¹³³

SONUÇ

Fuat Sezgin ve Gregor Schoeler'in tespitlerine göre hadislerin kitaplarda bir araya getirilmesinin ilk defa Buhârî döneminde gerçekleştiği anlayışı, konuyla ilgili Goldziher'in açıklamalarına dayanmaktadır. Onun bu yaklaşımı son dönemde genel kabul görmüştür. İlk asırlarda şifahî olarak nakledildiği anlayışı son iki asırda hadislerin "delil olma" ve "güvenilir olma" açılarından ele alınması sonucunu doğurmuştur. Bu durum aynı zamanda hadislerin ilk asırlarda yazılı rivayetlerinin bulunup bulunmadığı hususunda yeni araştırmalar yapılmasına da sebep olmuştur.

Sahâbe dönemindeki yazılı metinleri şahsa özel notlar olarak niteleyen Goldziher, ilk iki asırda hadislerin şifahî rivayet edildiğine dair iki gerekçe ileri sürmektedir. Birincisi isnadlarda râviler arasında yer alan "haddesenâ" ve "ahberenâ" ifadeleridir.

¹²⁸ Ayrıca bk. Dârimî, "Mukaddime", 42; İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 113; Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 46-47.

¹²⁹ Dârimî, "Mukaddime", 42.

¹³⁰ İbn Abdilber, *Câmi'u beyâni'l-ilm*, 107.

¹³¹ Dârimî, "Mukaddime", 42.

¹³² Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 5-7 (nâşirin girişi).

¹³³ Hatîb el-Bağdâdî, *Takyîdü'l-ilm*, 7-8 (nâşirin girişi).

Ona göre bu ifadeler hadislerin şifahî/sözlü aktarımına delalet etmektedir. İkincisi ise kaynaklarda ikinci asır âlimleri tarafından kullanılan “elinde hiçbir zaman bir kitap görmedim”, “kendisinin bir kitabı yoktu, o sadece ezberliyordu” ve benzeri açıklamalarıdır. Yapılan ilmî araştırmalar isnadlarda yer alan “haddesenâ” ve “ahberenâ” ifadelerinin hadis âlimleri tarafından kullanılan birer istilâh olduğu ve Goldziher’in iddiasının aksine hadislerin yazılı metinlerinin hocalara onaylatılması anlamına geldiğini ortaya koymuştur.

Goldziher’in ikinci gerekçesi de tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir. Gregor Schoeler’in de belirttiği gibi sözü edilen açıklamalar Goldziher’in anladığı şekilde hadis âlimlerinin hadisleri yazmadıkları ve kitap telif etmedikleri anlamına gelmemektedir. Zira haklarında “biz hiçbir zaman elinde bir kitap görmedik. Zira o, kitaplarını hafızasından okurdu” açıklamaları bulunan hadis âlimlerinin aynı zamanda hadis yazdıklarına ve hadis kitabı telif ettiklerine dair de bilgiler bulunmaktadır. Hatta İbn Ebû Şeybe gibi kitap sahibi bazı hadis âlimlerinin eserinin çeşitli bölümlerine başlarken, “İşte Peygamber’den bana gelen ve ezbere bildiğim” ifadesine yer verdikleri de bilinmektedir.

Bazı kaynaklarda Hz. Ebû Bekir’in 500 hadis yazdığı ancak vefatı öncesinde bunları yaktığına dair rivayetin sahih olmadığı gerek bilgiyi nakleden Zehebî’nin açıklaması gerekse son dönemde yapılan araştırmalar ortaya koymaktadır. Son yapılan araştırmalarda Hz. Ömer’in hadisleri tedvin etmek istediği, ancak Kur’an’a verdiği öncelik sebebiyle bundan vazgeçtiğine dair nakledilen iki rivayetin de isnad açısından zayıf olduğu tespit edilmiştir. Bu durum I. (VII) asırda hadislerin genellikle ezber yoluyla muhafaza edildiğini teyit etmektedir. I. (VII) asırda hadislerin yazılmasını gerekli görenler ve yazılmasına karşı çıkanlar şeklinde iki farklı yaklaşımın bulunduğu da tarihî bir gerçektir. Dolayısıyla sahâbe ve tâbiîn nesillerinde hadisler genellikle işterek alınmakta, ezber yoluyla muhafaza edilmekte ve şifahî/sözlü olarak aktarılmaktaydı. Bu yaklaşım Hz. Peygamber’in hadisleri yazmayı yasaklamasından değil Arapların sözlü kültür geleneğinden gelmelerinden kaynaklanmaktaydı. Bu iki nesilde hadislerin yazılmamasının gerekçesinin “Bizim ezberlediğimiz gibi siz de ezberleyin” şeklindeki açıklaması da buna delalet etmektedir. Sahâbe ve tâbiînden bazıları hadis yazsalar da bu dönem “şifahî/sözlü rivayet dönemi” olarak isimlendirilir. Hicrî ikinci asrın başlarından itibaren ise hadislerin yazılı rivayetine geçilmiştir. Bu sebeple de ikinci asırdan itibaren “yazılı rivayet dönemi” olarak kabul edilir. Dolayısıyla hicrî ikinci asrın ilk çeyreğinden itibaren hacimli hadis kitapları yazılmaya başladığı tarihi bir gerçektir. Nitekim Râmhürmüzî eserinin “el-Musannifûn min ruvâti’l-fıkh fi’l-emsâr/Farklı Bölgelerde Eser Yazan Fakih

Raviler” başlığı altında bu dönemde İslâm coğrafyasının farklı bölgelerinde hadis kitabı telif eden âlimleri zikreder. Bunlardan Ma’mer b. Râşid’in *el-Câmi’i*, Malik b. Enes’in *el-Muvatta’ı*, ehl-i re’y’in önde gelen âlimlerinden Ebû Yusuf’un *el-Âsâr’ı* ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî’nin *el-Âsâr* ile *Kitâbü’l-Asl* isimli eserleri, Abdullah b. Mübârek ve Ebû Dâvûd et-Tayâlisî’nin müsnedleri bu dönemden günümüze ulaşan eserlerdir.

II. (VIII) ve III. (IX) asırlarda hadislerin yazılmasıyla ilgili tüm hadisler kaynaklarda yerini almıştır. Ancak diğer bazı hadislerle birlikte konuyla ilgili hadislerin de çelişkili olduğu iddia edilmiştir. Bu durum hicrî III. (IX)-V. (XI) asırlarda İbn Kuteybe, Râmhürmüzî, Hattâbî, İbn Abdilber ve Hatîb el-Bağdâdî tarafından konuyla ilgili hadisler arasındaki çelişkiyi gidermek amacıyla ihtilâfü’l-hadîs çerçevesinde ele alınmıştır.

Finansman / Funding:

This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Çıkar Çatışması / Conflicts of Interest:

The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî. *el-Musannef fi'l-hadîs*. thk. Habîburrahman el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebül-İslâmî, 1390.
- Acâc, Muhammed el-Hatîb. *es-Sünne kable't-tedvîn*. Kahire, 1988.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Akın, Nimetullah. "Hadislerin Yazılı Kaydı ve Literatür Esaslı Bir Disiplin Olma Süreci: A. Sprenger, I. Goldziher ve G. Schoeler'in Yaklaşımları". *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008), 47-70.
- Ali b. el-Medînî. *İlelül-hadîs*. ed. Mâzin b. Muhammed es-Sirsâvî. Riyâd, 1433.
- Aslan, Ahmet. *Hadisler Kur'an'ın Şirkidir*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2020.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed el-. *Umdetül-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. Kahire, 1392.
- A'zamî, Muhammed Mustafa. *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-nebevî*. Beyrût: Mektebül-İslâm, 1405.
- Bayraktar, Zeki. *Kur'an ve Sünnet Ama Hangi Sünnet*. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2013.
- Brown, Daniel. *İslam Düşüncesinde Sünneti Yeniden Düşünmek*. çev. Sabri Kızılkaya-Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2022.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-. *el-Câmiu's-sahîh*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fadl ed-. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Dorman, Emre. *Allah'a Öğretilen Din*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2018.
- Düzenli, Muhittin. *Hadislerin Yazım Serüveni*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2024.
- Düzenli, Muhyittin. "Kur'an Dışında Benden Hiçbir Şey Yazmayınız Rivayeti ile Hadislerin Yazılmasını Yasaklayan Diğer Rivayetlerin Tahlil ve Tenkîdi". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 7/1 (2023), 20-42.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Ebû Reyye, Mahmud. *Advâ ale's-sünneti'l-Muhammediyye*. Kahire, 1958.
- Emin, Ahmed. *Duha'l-İslâm*. Kahire, 1938.
- Eren, İsa. *Modern Dönemde Mısır'da Hadis*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2023.
- Goldziher, Ignaz. *İslam Kültürü Araştırmaları*. çev. Mehmed Said Hatiboğlu-Cihad Tunç. Ankara: Otto, 2019.

- Goldziher, Ignaz. *Muslim Studies*. çev. C. R. Barber-S. M. Stern. London: Allen and Unwin, 1971.
- Gül, Mutlu - Kahraman, Hüseyin. "Hz. Ebû Bekir ve Hz. 'Umer'in Hadis Tedvînine Bakışları ile İlgili Rivayetlerin Tahlili". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 56/1 (2015), 137-156.
- Hasan Hanefî. *İslâmî İlimlere Giriş*. çev. Muharrem Tan. İstanbul: İnsan Yayınları, 1994.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-. *Takyîdü'l-İlim*. thk. Yusuf el-Uş. Beyrût, 1974.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el-Büstî el-. *Meâlimü's-Sünen şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Inam Ul Haq. *Pakistan'da Hadis Tartışmaları*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- İbn Abdilber, Yûsuf b. Abdullah. *Câmi'ü beyânî'l-ilm ve fazlihî ve mâ yenbağî fî rivayetihî ve hamlihî*. Kahire, 1402.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Haydârâbâd, 1371.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. *el-Musannefî'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *Fethü'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî vd. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1410.
- İbn Kuteybe, Muhammed b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vilü muhtelifi'l-hadîs*. ed. Muhammed Zührî en-Neccâr. Kâhire, 1386.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrût, 1968.
- İmtiyaz Ahmed. *Delâilü't-tevsîki'l-mübekkir li's-sünneti ve'l-hadîs*. çev. Abdulmu'tî Emin Kal'acî. Karaçi: Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1990.
- İnan, Sait. *Hicri Birinci Yüzyılda Hadis Kitâbeti*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Juynboll, G.H.A. *Modern Mısır'da Hadis Tartışmaları*. çev. Salih Özer. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes. *el-Muvatta'*. ed. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Mansûr, Ahmed Subhî. *el-Kur'an ve kefâ masdaran li't-teşrî'l-İslâmî*. Beyrût, 2005.
- Ma'mer b. Râsid, Ebû 'Urve. *el-Câmi'*. thk. Habîburrahmân el-A'zamî. Beyrût, 1403.

- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri. *el-Câmi'u's-sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbakî. İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.
- Nama Al-Banna. "Kitâbetü'l-hadîsi's-şerîf beyne'l-emri ve'n-nehyi: Dirâse hadîsiyye tahlîliyye". *İslâmî İlimler Dergisi* 6/2 (2011), 3-27.
- Özdemir, Veysel. *Abdullah b. Amr ve es-Sahifetü's-Sadîka'sı*. Ankara: Akademisyen Kitabevi, 2015.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahmân er-. *el-Muhaddisu'l-fâsıl beyne'r-râvî ve'l-vâfî*. thk. Ebû Hemmâm Muhammed b. Ali es-Savmaî el-Beydânî. Medîne: en-Nâşiru'l-Mütemeyyiz, 2017.
- Schoeler, Gregor. *İslam'ın İlk Dönemlerinde Yazı ve Rivayet*. çev. Güllü Yıldız. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2022.
- Schoeler, Gregor. "Sözlü Tora ve Hadis Rivayeti, Yazım Yasağı, Redaksiyon". çev. Hüseyin Akgün. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 6/1 (2008), 135-173.
- Seviyyân, Ahmed Abdurrahman es-. *Sahâifü's-sahâbe ve tedvînü's-sünneti'n-nebeviyyeti's-şerîfe*, 1410.
- Sezgin, Fuat. *Târîhu't-turâsi'l-arabî*. çev. Mahmûd Fehmî Hicâzî. Riyad: Muhammed b. Suûd Üniversitesi, 1403.
- Sezgin, M. Fuat. *Buhârî'nin Kaynakları*. Çankaya, Ankara: Otto, 7. Basım, 2019.
- Sıdkî, Muhammed Tefvik. *Dînullâh fi kütübi enbiyâihi*. Mısır: Matba'atu Mektebeti'l-Menâr, 1912.
- Sıdkî, Muhammed Tefvik. "el-İslâm huve'l-Kur'an vahdeh ârâun ve efkârun". *Mecelletü'l-Menâr* 9 (1906 1324), 515-525.
- Sprenger, Aloys. "On the Origin and Progress of Writing Down Historical Facts Among the Musulmans". *Journal and Proceedings of the Asiatic Society of Bengal* 25 (1857), 303-359.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-. *el-Mu'cemü'l-evsat*. thk. Târik b. 'Ivadullah b. Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1415.
- Tekin, Dilek. *Müslim'in Kaynakları*. Ankara: Astana Yayınları, 2023.
- Tirmizî, Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre et-. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Türcan, Zişan. "Sahabenin Hadis Tasavvurunda Vahiy-Kitabet İlişkinin Yeri". *Turkish Academic Research Review* 4/4 (2016), 455-474.
- Yâsîn, Abdülcevâd. *es-Sulta fi'l-İslâm: el-aklü'l-fikhi's-selefi beyne'n-nâs ve't-târîh*. Beyrût, 1998.
- Yücel, Ahmet. *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2014.

Yücel, Ahmet. "Hadislerin Yazılmasıyla İlgili Rivayetlerin Tenkit ve Değerlendirilmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16-17 (1999 1998), 91-121.

Yüksel, Edip. *Türkçe Kuran Çevirilerindeki Hatalar*. İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2007.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ed-Dımaşkî ez-. *Tezkiratü'l-huffâz*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.

Züheyr b. Harb. *Zuheyr'ubn Harb ve Kitâbu'l-ilm Adlı Eseri*. thk. Salih Tuğ. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.

